

ВЛАДИМИР КОЛАРИЋ

ЕСТЕТИКА КАПИТАЛИЗМА АЈН РЕНД

Премда однос између књижевног и философског стваралаштва Ајн Ренд (Ayn Rand, 1905–1982), неодвојивих од њеног виђења политичке акције, није нимало једнозначан, овде ће бити реч само о извесним естетичким импликацијама философских ставова ове ауторке, а не о естетичком сагледавању њеног уметничког стваралаштва.

Философији, као уосталом и књижевности, Ајн Ренд жели да врати достојанство по мери свог времена и свог виђења човека, историје и друштва. Њен задатак је философија која се не стиди појма вредности, која има врло одређену антрополошку визуру, и која враћа изгубљено јединство са праксом, али на битно различитим основама од марксистичких. У трагању за философским основама капитализма, она философију одређује као дисциплину која „има моћ да интегрише и обједини људско деловање”, док је политика, као таква, „огранак философије”, који подразумева примену извесних „основних философских принципа”, и заснива се на друге три философске дисциплине: метафизици, епистемологији и етици, односно на „теорији о човековој природи и о човековом односу према егзистенцији”.

За Ајн Ренд нема дилеме о људској природи, коју заснива на онтологији личности и слободe, која, опет, може бити само лична, или индивидуална, с обзиром на то да лично може почивати једино на индивидуалном. Као што не постоји слобода мимо слободe појединца, тако не постоји ни колективни разум, те је управо разум оно што одређује човека како у антрополошком тако и у индивидуалном смислу. Човек на тај начин може бити дефинисан једино као „јединка посебне природе, са самосвојним могућностима и захтевима”, дакле, у онтолошком смислу „слободна и независна

јединка”. Сваки покушај да се заједници прида статус јединке, за Ајн Ренд је априорно тоталитаран и угрожава саме антрополошке, дакле онтолошке, основе људске личности. Човек је сам по себи целина, а не потрошна ћелија неког ширег јединства, схваћеног као организам. Човек се са другим људима и (изабраном, добровољном) заједницом повезује искључиво кроз производњу и размену, односно трговину, чиме се у исто време сам изграђује, односно постиже своје слободно и разумски одабране циљеве. Основа философије и политике, из овакве онтолошке (метафизичке) визуре, остаје морал, али не морал племена и не релативистички морал сваког појединца по себи, већ управо морал који гарантује сваком појединцу испуњење по својој мери. На овај начин се превазилази дуализам тела и душе, субјекта и објекта, а материјална производња и трговина, као услов човекове самореализације у слободи, нису нешто недостојно људског духа. Ова производња, слично Аристотеловом појму *ἰοιесισα*, претпоставља рационално расуђивање, које је основно средство људског опстанка као и стицања знања. Размишљање је „веома комплексан процес идентификације и интеграције, за који је способан само ум јединке”, док је „делатност која омогућава одржање људског живота преваходно интелектуална”, односно „производња је примена разума у решавању проблема опстанка”. У овом комплексном процесу такође нема ничег механичког, аутоматског и „судбинског”, с обзиром на то да је овако схваћен људски разум заснован управо на слободи. За Ајн Ренд, дакле, човек је (онолико колико је човек) увек онај који *бира*, и који, наравно, уколико тако *жели*, своје изборе може препустити и подредити неком племенском ауторитету, што многи и чине. Ипак, све позивајући се на интересе и вредности неке заједнице, такви појединци управо штете самом опстанку заједнице, друштва и људске врсте у целини, најзад и себе самих, с обзиром на то да су „сва људска знања и достигнућа произашла из рада и неповређене самосвојности услова бескомпромисних иноватора”, дакле оних који су сачували и унапредили аутономију и интегритет своје личности, и којима „човечанство дугује свој опстанак”. А управо да би „радио и производио” човек мора да поседује индивидуална права, укључујући и право својине, без ког нема ни једног другог права.

Добро, као људска вредност, такође није ни органицистичка ни релативистичка категорија, већ почива на „процењивању стварних чињеница које људска свест обавља у складу са рационалним мерилима вредности”, односно оно је „аспект стварног у односу на човека”, дакле опет питање разума и слободе. Човек једноставно, верује ауторка, не може и неће да производи „под

принудом и контролом”, дакле када му се ускрати право на слободно и индивидуално расуђивање, чиме се нипошто не стварају делатне индивидуе које истински доприносе човечанству, већ само „духовни паразити”. Стваралаштво је тако, укључујући и уметничко стваралаштво, виђено као *производња (poiesis)*, искључиво удео индивидуалне делатности, засноване на критеријумима разума и слободе.

Овде долазимо до у естетичком смислу најрелевантнијих импликација философије капитализма Ајн Ренд на питање самог услова и могућности стваралаштва виђених у индивидуалном (индивидуалистичком) кључу, а с обзиром на распон између појединачног исходишта и општег (универзалног) досега уметничког стваралаштва и уметничког производа, односно на саму могућност (индивидуалне) уметничке делатности и (универзалне) рецепције производа такве делатности. Наиме, ако епистемолошком и етичком иманентизму и субјективизму Рендова претпоставља објективизам, поставља се питање о могућности појединца да спознајно, делатно и производно превлада бесконачну расутоност ствари у тварном свету, као и да превлада сопствену издвојену позицију у односу на тај свет и људе у њему. Ипак, за њу је ово тек привидна дилема, која у основи произлази из колективистичког, племенског ума. Категорије општег никако не могу бити производ колективног ума (који као такав и не постоји), већ су искључиво плод рационалног расуђивања, размишљања, које је искључиво домен индивидуалног, и које лежи у основи сваке људске делатности. У том смислу, нема разлике између људских „менталних процеса и друштвених интересовања”, који се нужно заснивају на апстракцији, односно на образовању „начелних појмова”, где је начело „основа, примарна или општа истина од које зависе остале истине”, односно „апстракција која обједињује већи број конкретних појмова”. Ово има непосредне импликације на област људске делатности и производње засноване на разуму и слободи, с обзиром на то да је „постављање дуготрајних циљева могуће само начелним средствима, као и вредновање конкретних алтернатива ма ког датог тренутка”, другим речима, „само начела омогућавају човеку да планира сопствену будућност и да је досегне”. Дакле, категорије разума и слободе омогућавају интеграцију човека али и интеграцију целокупне његове делатности као начина његовог учешћа у свету. Начела на којима се заснива ова интеграција и ова делатност тако нису ствар ни племенског ауторитета нити субјективне човекове свести („емотивног стања”) независно од стварности, већ почивају на „процењивању стварних чињеница у складу са рационалним мерилима вредности”. Стварност

дакле никада не постоји независно од човека нити човек без сопствене независне делатности засноване на разуму и слободи.

Импликације оваквог схватања човека и његове делатности на уметност и уметничко стварање су следећи: уметност се схвата као област људске производне делатности, засноване на разумском расуђивању и слободном избору, усмерене ка циљевима који потврђују управо примат вредности разума и слободе за само конституисање и опстанак људског. Разумско расуђивање и слободан избор овде су истовремено поетичке и идејне категорије. У поетичком смислу разумско расуђивање нема смисао пуке реализације неке унапред дате разумске схеме, већ је пре принцип организације поетског материјала, док слободу избора заступа поетички принцип селекције. У идејном смислу обе категорије се тичу моралних начела и антиципираних вредности, чиме се битно превладава разлика између форме и садржаја, облика и материјала, субјекта и објекта у уметничком делу и уметничком стварању, што је истовремено одговор и на питање о односу између уметника и света, уметности и стварности. Уметност се у оваквој перспективи нужно заснива на начелима, и захваљујући начелима она задржава способност антиципирања будућности, и испитивања и вредновања стварности са становишта сагледавања конкретних алтернатива. Њена начела нису ствар колективне воље нити субјективистичке произвољности, већ разумског и индивидуалног сагледавања стварности и њених алтернатива, односно алтернатива које конституишу стварност. Уметност својом (чулном, „естетичком“) конкретношћу, односно чулном конкретношћу својих форми и својих „апстракција“, помаже превладавању јаза између разума и стварности, који слободу и разум човека-појединца по аутоматизму предаје у руке колективног, племенског ауторитета, или подједнако лоше, субјективистичке произвољности која отвара врата бесконачној манипулацији. Због тога се колективистичко непријатељство према разуму и слободи, путем манипулативног или репресивног ометања људске способности да „јасно размишља и разумно расуђује“, огледа и у кризи уметности, атаковањем на све оне форме и средства која представљају могућу претњу или алтернативу колективистичком тоталитаризму. „Исти ум“, каже Ајн Ренд, „који је створио *антихероја* у намери да уништи хероје и *антироман* у намери да уништи роман, сада ствара антиконцепте у намери да уништи концепте”, односно начела, и тако онемогући појединца не само да разуме стварност, него и да у њој учествује, делујући у разуму и слободи. Криза уметности и криза знања угрожавају сам опстанак човека и човечанства, и њене су последице катастрофичне: „Са

већим делом света у рушевинама, ућутканим гласом философије и остацима цивилизације која нестаје без одбране, уз богохулни пакт дивљаштва и декаденције, крвави разбојници се боре над остацима док цинични прагматисти, губећи тло под ногама, покушавају да утопе своју панику на европским коктел-partiјима, где кастрирани мушкарци и хистеричне жене набељених усана одређују судбину света изјављујући да је социјализам шик”. И тако, док дугови (настали опредељењем за „епистемолошки агностицизам, декларативни ирационализам и етички субјективизам”) долазе на наплату, Рендова уметност, заједно са философијом (и не без философије), обавезује на борбу а не на пасивност, на етос а не на естетичизам, не на умор, него на жар. Овакво виђење уметности неспорно одговара нашој ужасној и запењеној епохи, одражавајући напетост и склиску границу између подизања човека и „изазивања Каина”, између достојанства човека и његовог потпуног разарања кроз успостављање нове антропологије и нове онтологије. Овакво виђење уметности, такође, сведочи о њеном (и даље актуелном) спознајном и делатном значају и смислу, као и могућој улози уметности у трагању за онаквим обликом „мишљења комплексног” које би се показало најоптималнијим за проблеме времена у ком живимо.

Наравно, последице оваквих уверења ни у философском ни у историјском ни у политичком, али ни у естетском смислу, нису самоочигледне ни једнозначне, што оставља простора за проблематизацију, и увек отворене (макар и још непознате, односно неспознате) алтернативе. Довољно је, а то је важан и леп задатак, сагледати опусе можда најзначајнијих уметника „ајнрендовске” провенијенције, америчке „жанровске” филмске ауторе из осамдесетих година двадесетог века и њихове непосредне следбенике, и улоге неких од њих у актуелном империјалистичком бешчашћу. Да ли су последњи филмови Ренија Харлина (Harlin) или Кетрин Бигелову (Bigelow), на пример, природна последица њихове почетне поетике или ексцес, „продаја”, издаја сопствених начела у име неких „виших”, а заправо најприземнијих интереса? Међутим, ако смо спремни да толико тога опростимо различитим облицима колективизма који су оставили мора мртвих и одавно распаднутих људских тела за собом, не знам да ли би бар понешто требало да опростимо капитализму, признавши му да и он, макар колико и социјализам, има право на извесну дозу јаза између идеала и реализације, између онога што је требало (и што је могао) да буде и онога у шта се претворио. Ево шта сама Ајн Ренд каже о томе: „Систем чистог, слободног капитализма типа *laissez-faire* никада и нигде није постојао. ... Буђење духа националног

империјализма у Сједињеним Државама није дошло здесна, већ слева, не из интереса крупног бизниса, већ од стране колективистичких реформатора. ... Нису заговорници капитализма помогли Вилсону (Woodrow Wilson) да поведе неодлучну, мирољубиву нацију у хистерију ратничког похода – већ је то то био либерални магазин *The New Republic*". Његов уредник Херберт Кроли (Croly) посејао је за оваквим аргументима: „Америчком народу потребно је средство за јачање у облику озбиљне моралне авантуре”, другим речима, циљ нове Америке постало је – „осигурати свету демократију”. Сложили се са овим или не, проценимо сами колико је морална основа философије капитализма Ајн Ренд блиска оваквом „моралном авантуризму”, а самим тим и колико је њена естетика капитализма блиска империјалној естетици планетаристичког тоталитаризма.

У основи, апели Ајн Ренд су моћни, а њено подсећање на оно чега смо се толико радо одрекли узнемирујуће: „Постоји само једно основно право (сва друга су његове последице или проистичу из њега): човеково право на сопствени живот. Живот је процес независног и самопокретачког делања; право на живот значи право укључивања у независно и самопокретачко делање – што значи: слободу да се предузме свако делање које захтева рационално биће ради подршке, унапређења, испуњења и уживања у сопственом животу. (То значи право на живот, слободу и тежњу ка срећи)”. Такође, наша вера у индивидуално стваралаштво и његов универзални досег не би смела тако лако да буде пољуљана, колико и жеља уметника да ствара нешто истински велико, епохално и „херојско”. Укратко, жеља уметника да гради а не да манипулише, да ствара а не да се игра у песку, да, ако служи, служи темељним људским вредностима а не тиранији, било тиранији сопственог хира или колективистичког Молоха. Макар и просто узимање у обзир оваквих ставова може нам помоћи да досегнемо једно истински комплексно мишљење (укључујући ту и „уметничко мишљење”), које ће нам свакако помоћи у разумевању наше прелазне епохе, па и разумевању онога што следи, а што нас у овом часу толико плаши и блокира, чинећи нас све мање слободнима и разумнима, што значи све мање људима. Ајн Ренд не мора бити наша истина, али може бити наше огледало.